

”את, הצבע מסגיר אותך!”: התמודדות יוצאי אתיופיה עם אפליה בישראל, גרסת המאה העשרים ואחת

שלי אינגדאו ונדה

מבוא

בעת כתיבתו של מאמר זה, אוכלוסיית יוצאי אתיופיה מהווה כ-1.7% מאוכלוסיית ישראל ומונה כ-170 אלף נפשות, קרוב למחציתן ילידי ישראל. ממחקרים שונים עולה כי למרות נכונותם של יוצאי אתיופיה להשתלב בחברה הישראלית, רבים מהם מתקשים בכך, בעיקר בשל התמודדות מתמדת עם סטיגמות כלפיהם (Zawdu 2016) ואפליה על רקע צבע עורם (ששון-לוי ושושנה 2014; דהאן כלב 2017). סטיגמיזציה ואפליה תורמות לשימורם של רבים מאנשי העדה בשולי החברה (Ben-Porat and Yuval 2019), וכן לשימור הקורלציה החזקה בין אתניות למעמד בחברה הישראלית (Grosswirth-Kachtan 2017).

מחקרים קודמים שעסקו בקבוצות שהיגרו לישראל תיארו מפגש עם אפליה בהגיען לארץ (Shohat 1988), שנבע בעיקר מכך שהחברה בישראל – שנבנתה על בסיס שאיפות דמוקרטיות, ליברליות, מערביות וחילוניות, בניסוח מערב-אירופי – פגשה מגוון תרבותי ואתני רחב (Galston 1995) עם עלייתם של יהודים מארצות שונות ומחברות מסורתיות. קבוצות מהגרים מארצות ערב חוו “השחרה” עם הגעתן לארץ, הן משום שלא עלו בקנה אחד עם דימוי הלובר הארצישראלי בהשוואה לקבוצות המהגרים האירופיות שקדמו להן, הן משום שנדחקו אל השוליים החברתיים והכלכליים. במקרים אלו הייתה זו שחורות מטפורית שזימנה לעולים החדשים אפליה חברתית ומערכתית, וההתמודדות עימה נעשתה פעמים רבות בעזרת אימוץ פרקטיקות של ישראליות הגמונית במטרה להשתלב (ששון-לוי ושושנה 2014).

ברם, על אף אימוצן של פרקטיקות מקומיות, השתלבותם של יוצאי אתיופיה בישראל לאורך זמן נמנעת בגין צבע עורם הכהה. השחורות הזאת אינה מטפורית אלא פיזית, והיא מתבטאת בהבחנה ויזואלית ובזרות המיוחסת לה בהקשר המקומי. אתיופים ישראלים עודם נתפסים כאנטייתזה לדימוי הישראלי האידיאלי – עור בהיר, דת ולאום יהודיים, אתניות אשכנזית, חילוניות, עברית כשפה ראשונה וללא מבטא זר. בהינתן ההבדלים הפנוטיפיים שאינם ניתנים לשינוי, ליוצאי אתיופיה אין אופק השתלבות בלובן הישראלי המדומיין. כאשר להבדלים הפיזיולוגיים מוצמדים מאפיינים ומטענים תרבותיים ופסיכולוגיים, רווחות תפיסות של הבדל גזעי שקושרות בין צבע גוף לזהות חברתית שחורה. הדיון באפליה בחברה הישראלית מחייב התייחסות תיאורטית גם לנושא גזענות ושחורות דרך עיניהם של היהודים יוצאי אתיופיה בישראל, שכן סימונם באמצעות הבחנה ויזואלית משליך על שלל היבטים אחרים של ישראליותם וחוויות חייהם בארץ (יעקובי 2015).

15 שנה עברו מאז פרסום ספרם של יהודה שנהב ויוסי יונה *גזענות בישראל*, הנדרש להיעדרם של דיון אקדמי שיטתי, עולם מושגים ומסגרות תיאורטיות הנדרשים לעיסוק בגזע, הגזעה וגזענות בישראל. בהקדמה לספר כותבים שנהב ויונה שמאז קום המדינה לא התבססה הגזענות רק על הבחנות חזותיות או ביולוגיות אלא על מגוון מסמנים תרבותיים, אתניים, עדתיים, הגירתיים ומעמדיים, ששימשו ליצירת הבחנה ומדרג בין אוכלוסיות בארץ. בדיון המברר מתייגיטימי להשתמש במונחים גזע וגזענות הם עומדים על ההבדלים שבין גזענות ביולוגית, "גזענות ללא גזע" וגזענות מוסדית (שנהב ויונה 2008, 29-37). במאמר זה אעסוק בהתמודדותם של יוצאי אתיופיה עם גזענות על כלל סוגיה כפי שעולה מחוויות היומיום שלהם בישראל. אף שבעבר השיח על גזענות היה מצומצם בקרב יוצאי אתיופיה, אטען שתמורות בשני העשורים האחרונים הובילו להכרה בגזענות ולשימוש גובר בשיח. חברי הקהילה מתייחסים לגזענות ביולוגית, כזאת הנוגעת לצבע עורם, אשר באה לידי ביטוי אלים ומובהק בפרקטיקות פרופיילינג' – סימון ישיר ומפורש של גזע ביולוגי כחשוד – שיוצרות מתח בין הקהילה למשטרה ואף גורמות לסכנת חיים של ממש. השיח מתייחס גם ל"גזענות ללא גזע", כזאת שמתארגנת סביב סממנים סוציולוגיים תרבותיים תחת הסממנים הביולוגיים, וגם היא מתוארת בחוויותיהם של יוצאי אתיופיה בישראל במקומות שבהם תקינות פוליטית מובילה לביטויים אלטרנטיביים ורכים של דעות קדומות עמוקות על גזע ומדרג חברתי. נושא נוסף הוא גזענות מוסדית, שקיומה "נגזר ממבחן התוצאה של פרקטיקות חברתיות. כלומר, די בקיומו של אי-שוויון מבני במשאבים ובהזדמנויות בין קבוצות חברתיות שונות להעיד על אפליה גזעית" (שם, 36).

1 המושג פרופיילינג פירושו תהליך שבו פרט מזוהה עם קבוצה מסוימת שמיוחס לה פרופיל מאפיינים משותף שזוכה לתגובה אחרת. הפרופיל מבוסס על מאפיינים ויזואליים של חברי הקבוצה והוא מייחס להם מאפיינים משותפים כגון התנהגויות מסוימות, מעמד, תחומי עיסוק ונטיות. הפרופיל משמש לקביעת תגובה אחרת כלפי נשאו, והשימוש בו נפוץ בפרקטיקות משטרתיות או בחקיקה (Snook et al. 2007).

לאורך המאמר אשתמש לסירוגין במונחים אפליה, סטיגמה וגזענות על מנת לתאר דרך עיניהם של יוצאי אתיופיה בישראל את החוויות שאיתן הם מתמודדים. לא אתעמק בהגדרותיהם של המונחים האלה וגם לא אבקש לכאר את התופעה החברתית שמולה ניצבים יוצאי אתיופיה – האם מדובר באפליה כפי שחוו קבוצות מהגרים שונות, כמו העלייה מחבר העמים? האם אפשר לעמוד על דמיון ושוני בין גזענות נגד מזרחים ובין גזענות המופנית כלפי אתיופים? האם מתפתח כאן מופע מקומי של גזענות אנטי-שחורה (anti-black racism) עם קווים ייחודיים? שאלות אלו טומנות בחובן כיווני מחשבה ומחקר חשובים שלא אדרש אליהם במסגרת המאמר. השימוש במונחים השונים משקף מבחינתי את התפתחות השיח בתוך הקהילה ממונחים רכים יחסית כמו אפליה וסטיגמה – שהיו בשימוש במשך כשלושים שנים, מאז גלי העלייה הגדולים – למונח גזענות, שבעשור האחרון הפך רווח וצבר משקל ומשמעות פוליטית. כל משתפי המחקר השתמשו בדבריהם במונחים גזענות, שחור, שחורות, אתיופיות או צבע עור לתיאור מפגשיהם עם אפליה או סטיגמה. אטען שהשיח המתרחב הנוגע לגילויי גזענות על בסיס צבע עור והשימוש במונחים "קשים" משקף שינוי תודעתי ותפיסתי בקרב הקהילה לגבי מיקומה במדרג החברתי ולגבי קשיי ההשתלבות שלה לאורך זמן, והוא מושפע ממאבקים בגזענות אנטי-שחורה במקומות אחרים.

לאחר פרסומו של גזענות בישראל ובתחילת העשור השני של שנות האלפיים נערכו כמה מחקרים שעסקו בהתמודדות של יוצאי אתיופיה עם אפליה וסטיגמה. במאמר אבחן כיצד השתנו תפיסות בקהילה לגבי נושאים אלו בעשור שחלף. המאמר משתמש בשתי מסגרות תיאורטיות שרלוונטיות להתמודדות עם אפליה: תיאוריות של חוסן, הנשענות על כתיבתן של אן מאסטן ואחרות מתחומי הפסיכולוגיה והעבודה הסוציאלית (Masten 1994; Bonanno 2004), ותיאוריות על התמודדות עם סטיגמה, בהתבסס על ההמשגה של מישל למונט ועמיתיה לאסטרטגיות של דה-סטטיגמיזציה במחקריהם הסוציולוגיים (Fleming et al. 2012; Lamont et al. 2016).

למושג חוסן הגדרות שונות ויישומים רבים הנוגעים לתהליכים שהשותף להם הוא השגת תוצאה חיובית תחת איום על הסתגלות או התפתחות (Masten 2001). בספרי חוסן בהגירה השתמשתי במונח חוסן בהתייחס לעוצמות פנימיות המאפשרות ליהודי אתיופיה להתמודד עם מצבי משבר, מצוקה או טראומה, להסתגל אליהם ולהמשיך הלאה (אינגדארונדה 2019). בספר בחנתי גילויי חוסן במסע מאתיופיה ובמופעים של הצלחה אינדיווידואלית בישראל. במאמר זה אעמוד על הקשר שבין חוסן ובין התמודדות עם אפליה. אבקש להראות כיצד יוצאי אתיופיה בישראל מפתחים חוסן מול אפליה ותיוג חיצוני, שלעיתים מתכתב עם התרחשויות במקומות אחרים אך לובש צורה מקומית משלו. הדבר מתקשר לכתיבתו של ניסים מזרחי שלפיה יש להבין התמודדות של אוכלוסיות

מודרות או מופלות דרך ניסוח מקומי, ולא בהכרח דרך מושגים אוניברסליים כמו שוויון וצדק (מזרחי 2017).

במחקר זה, ההתמודדות של בני הקהילה האתיופית עם אפליה התאפיינה בהכרה ובהמשגה גוברת של האפליה כגזענות (בהשוואה לממצאי מחקרים קודמים) ובביטויי התנגדות אישיים וקולקטיביים דרך בניית חוסן אישי וקבוצתי. המחקר מבוסס על 22 ראיונות עומק ועל ניתוח איכותני, והוא מזהה ארבעה סוגי התמודדות: עימות ישיר בתגובה לגזענות גלויה; פירוש רטרואקטיבי של יחס מתייג וניתובו לפעולה עתידית; רפלקציה על המפגש בין החוץ לפנים באופן שמזהה את הגזענות ומתעמת עם השלכותיה השליליות על תפיסת העצמי; וחיבור הפרט לקבוצה ופנייה לפעולות מחאה והעצמה קולקטיביות, אגב הסתמכות על מופעים של שחורות מוצלחת או מתגברת מחוץ לישראל.

חשיבות הממצאים האלה טמונה קודם לכול במיפויים של מגוון טיפוסי התמודדות עם גזענות, שניכרת בהם יצירתיות ואקטיביות. נוסף על כך, הממצאים גם מעידים על ההכרה בגזענות שבעבר דוברת פחות; כיום יש שיום שלה, התנגדות לה וחוסר נכונות להשלים עימה. עוד ניכרת בנייה מתמדת של חוסן אישי וקהילתי המתבססים זה על זה ומחזקים זה את זה, ואשר מתאפיינים בגמישות ובסתגלנות לרחשי הסביבה. ניכר כי השיח המקומי מושפע ממקרים שאירעו בארצות הברית והיכו גלים ברחבי העולם, והוא מזהה חיבורים בין הגזענות בישראל לתופעות גזענות גלובליות. הקישור בין התמודדות מקומית למאבקים גלובליים אינו מעיד על אימוץ מוחלט של שיח ליברלי אוניברסלי מחוץ, אלא מסמן אפשרות רטורית נוספת העומדת לרשות הקהילה לצד רבות אחרות. החיבור לגלובלי מנגיש מושגים, מסרים, דימויים והשראה שמאפשרים לקהילה המקומית להמשיג ולהפיץ את מסריה שלה מתוך שילוב עם מקורותיה הספציפיים והמקומיים. מן המאמר עולה גרסה אתיופית ישראלית של התנגדות לגזענות במאה העשרים ואחת – התנגדות שעושה שימוש פונקציונלי בעולם הערכים האוניברסליים העומד לרשותה, אך היא נטועה עמוק במקורותיה האתיופיים, היהודיים והישראליים ובונה חוסן מול המציאות הקשה בביתה.

המאמר פותח בתיאור העשור שחלף מאז גברה ההתייחסות האקדמית להתמודדות הקהילה האתיופית בישראל עם אפליה וסטיגמה. תחילה נסקר בקצרה הרקע ההיסטורי והחברתי הנוגע לכמה סוגיות מהותיות מן העשור האחרון – התגברות המחאות הציבוריות של יוצאי אתיופיה בישראל, החרפת מקרי האלימות המשטרתית והמאבק הציבורי נגדם, והתפתחויות מקבילות בשיח המאבק האפרו־אמריקאי נגד גזענות. לאחר מכן מוצגת סקירה של הספרות האקדמית העוסקת בהתמודדות יוצאי אתיופיה עם סטיגמה. לאחר פרק מתודולוגי קצר, מובא ניתוח אסטרטגיות ההתמודדות שעלו מממצאי המחקר. לבסוף נדונות המשמעויות התיאורטיות של המחקר ותרומתו לספרות המקומית והגלובלית על חוסן והתמודדות עם גזענות. המאמר מציע ניתוח תמטי של התמודדויות יומיומיות עם אפליה. לתפיסתי, ניכר שמתחזקת בשיח של קהילת יוצאי אתיופיה ההכרה בגזענות

בישראל ובדרכים השונות להתנגד לה, ועם ההכרה מתחזקת גם היכולת של יוצאי אתיופיה לעצב את מקומם בעבור עצמם.

רקע חברתי פוליטי

מחאות יוצאי אתיופיה בישראל

המונח "מחאות יוצאי אתיופיה" מתייחס לסדרת הפגנות שערכו בישראל יוצאי אתיופיה בנוגע לסוגיות של פגיעה בקהילה. בעשורים הראשונים שלאחר העליות הגדולות התרכזו המחאות בעניין עלייתם של הנותרים באתיופיה וההכרה בהם, וכן בספק שהטילו מוסדות הממשלה ביהדות הקהילה ובדרישותיהם לגיור לחומרה. אחר כך הופנו המחאות נגד אירועי אפליה בחברה הישראלית, שהבולטים בהם היו פרשת תרומות הדם (ב־1996) ופרשת ההדרה של יוצאי אתיופיה משכונות מגורים (ב־2012). בשתי המחאות בלט השיח החברתי על אפליה בגין צבע עור, ואפשר היה למצוא בהן התייחסויות לאפליה כלפי אוכלוסיות שחורות במקומות אחרים בעולם על רקע דומה.

פרשת תרומות הדם הציגה לעין הציבור את המדיניות המפלה של שירותי הדם של מגן דוד אדום ביחס לתרומות דם של יוצאי אתיופיה – מדיניות שהונהגה בחשאי עד חשיפתה בשנת 1996, ואשר הכתיבה את השמדתן של כמעט כל מנות הדם שנאספו מעולים מאתיופיה ומצאצאיהם. יישום הנוהל באופן גורף כלפי קבוצת אוכלוסייה שלמה עורר התנגדות עזה בציבור הישראלי וביקורת בתקשורת העולמית ובספרות המדעית (Seeman 2010). דחייתן של מנות הדם באופן מערכתי העידה כי הממסד הרפואי רואה קשר הדוק בין צבע העור לאיכות הדם, ושיקפה דעות קדומות ביחס לבריאות ולחולי. במסגרת המחאה הציבורית שקמה בעקבות פרשת תרומות הדם התפתחו חיכוכים אלימים בין מפגינים למשטרה. חלק מהשלטים בהפגנות נשאו כתובות באנגלית שקראו נגד גזענות והפרדה בין שחור ללבן (כאן חדשות – תאגיד השידור הישראלי 2021). ניסוח מסרים אלו בשפה האנגלית מעידים על קישור של המחאה המקומית למחאות נגד גזענות אנטי־שחורה מחוץ לישראל, ועל הניסיון להסב אל המחאה המקומית את תשומת הלב של הציבור הבינלאומי היהודי ובכלל. בשנת 2012 התארגנו רבים מבני הקהילה למחאה על הדרת יוצאי אתיופיה משכונות מגורים. מדיניות הקליטה של עולי אתיופיה, שכונתה מדיניות הפיזור (סבירסקי וסבירסקי 2002), שאפה לפזר את העולים ביישובים שונים ולהימנע מהתיישבות מרוכזת של מספר רב של עולים במקומות מסוימים, ותרמה למאמצי ההתיישבות באזורי פריפריה. לשם כך הוצעו לעולים בני הקהילה משכנתאות בתנאים מיוחדים ביישובים רבים שנחשבו בעלי חוסן כלכלי בינוני. התוכנית לא יצאה לפועל, ומרבית יוצאי אתיופיה מתגוררים כיום ביישובים ובשכונות מאשכול חברתי־כלכלי נמוך. מוקד ההפגנות בשנת 2012 היה בקריית מלאכי, שם התגלתה התנהלות מפלה בדיור מצד בעלי דירות והתנכלות לתושבים

האתיופים מצד תושבי המקום. אלפי בני הקהילה ועימם אזרחים רבים שלא ממוצא אתיופי הפגינו נגד התופעה ונשאו שלטים המוחים על היחס המפלה המבוסס על צבע העור, ועליהם נכתב בין היתר "שחור זה רק צבע" ו"מכירים את ה־KKK"? (שני 2012). השימוש בסיסמאות אלו ובאחרות העלה למודעות הציבורית את הדמיון בין מאפייני הגזענות שפוגשים יוצאי אתיופיה בישראל ובין אלה שקיימים בארצות הברית, למשל בהפרדה במגורים של האוכלוסייה האפרו-אמריקאית (Massey 1990; Pattillo 2005). אפשר גם לראות בסיסמאות האלה ניצנים של ניסוח שפה ומסגרת פעולה שלא נשענות רק על חוויות הקהילה המקומית אלא פונות לתופעות אפליה דומות על בסיס שחורות ברחבי העולם.

שיטור יתר, אלימות משטרתית ומחאה

בעשור השני של המאה העשרים ואחת הוחרפו היחסים בין קהילת יוצאי אתיופיה למשטרה, ואירעו מקרים רבים של אלימות משטרתית קשה שבמסגרתם נפגעו ואף נהרגו צעירים מהקהילה. חיכוכים בין צעירי הקהילה ובין המשטרה הובילו פעמים רבות לתקריות אלימות, והשימוש ברשתות החברתיות הגביר את החשיפה של התופעה. המידע והדימויים שהציבור נחשף להם תרמו ליחסים המתוחים בין הקהילה למוסדות המדינה, ובפרט בין הקהילה למשטרה. המתח הזה הניע כמה מהמחאות הגדולות והסוערות ביותר של השנים האחרונות, והבולטות שבהן אירעו בשנים 2015 ו־2019.

סרטונים שמראים כיצד גברים מהקהילה האתיופית נופלים קורבן לאלימות שוטרים או להפעלת כוח בלתי סביר בידי הרשויות יצרו תהודה ברשתות החברתיות, ואלפים מקרב הקהילה האתיופית יצאו למחות על האלימות המשטרתית ועל גזענות בכלל בחברה הישראלית. ההפגנות ב־2015 החלו בעקבות פרסום סרטון הכאתו של החייל דמאס פיקדה בידי שוטרים בחולון. בהפגנה שנערכה בכיכר רבין בתל אביב אירעו חיכוכים אלימים עם המשטרה שכללו שימוש ברימוני הלם ופרשים נגד מפגינים, הבערת פחי אשפה, ויידוי אבנים ובקבוקים על שוטרים. במחאה זו התייחסו המפגינים לסוגיות נוספות ובהן פרשת חטיפתו של אברה מגניסטו, שנמצא בעזה מאז שבעה בספטמבר 2014 ומוחזק בידי ארגון החמאס ולא נעשים מאמצים מספקים לשחרורו. המפגינים התייחסו גם למקרה המוות של יוסף סלמסה, צעיר יוצא אתיופיה מזכרון יעקב שנעצר בשל פרופיילינג משטרתית, ספג מן השוטרים אלימות קשה, וכעבור חודשים אחדים מצא את מותו בנסיבות עמומות.

בישראל התרחב השימוש בפרופיילינג והשתכלל במרוצת השנים, במיוחד כלפי האוכלוסייה הערבית בהצדקות של שיקולי ביטחון, על אף ההשפלה הכרוכה בו, השפעותיו השליליות על תחושת השייכות והפלייתו של הציבור המתויג (Hasisi et al. 2012). את האישור לטענה כי המשטרה משתמשת בפרופיילינג סטיגמטי כלפי יוצאי אתיופיה סיפק ישירות מפכ"ל המשטרה רוני אלשיך. בדברים שנשא בכנס לשכת עורכי הדין הוא הסביר מדוע יש שיטור יתר בקהילה האתיופית ואמר, "כאשר שוטר פוגש חשוד מהקהילה

המעורבת בפשיעה, מטבע הדברים המוח שלו חושד בו יותר מבאחר" (פולבר וקובוביץ 2016). שיטור יתר, אלימות משטרתית ושימוש בפרקטיקות של שליטה ומעקב תורמים להגזעה ולהפללה של הקהילה האתיופית בישראל מתוקף תיוגם כחשודים על בסיס צבע עור (Ravid 2023).

כמה מחקרים ודוחות שפורסמו בשנים האחרונות פורשים בפני הציבור את ממדיה של תופעת שיטור היתר כלפי יוצאי אתיופיה בישראל וממחישים את יחסי העוינות בין הקהילה למשטרה ולמוסדות. דוח ועדת פלמור, שנערך על פי החלטת הממשלה מס' 1107 בעקבות מחאת יוצאי אתיופיה במאי 2015, מכיר רשמית בקיומה של אפליה מוסדית וחברתית כלפי יוצאי אתיופיה בתחומי ההשכלה והתעסוקה, אפליה שמתבטאת גם באלימות פיזית ומילולית ובסטיגמטיזציה. הדוח קובע כי שיעור כתבי האישום נגד יוצאי אתיופיה בשנת 2015 היה גבוה פי שניים מחלקם באוכלוסייה הכללית, ובקרב קטינים בקהילה היחס עמד על פי ארבעה (הצוות למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה 2016).

בזמן שחלף מאז, המצב לא השתפר. בשנת 2022 פרסמו אגודת יוצאי אתיופיה בישראל ומרכז אדווה דוח שבחן רישום תיקים פליליים ליוצאי אתיופיה והראה כי בשנים 2018-2020 היו פערים ניכרים באכיפה משטרתית כלפי יוצאי אתיופיה בכלל וכלפי נערים יוצאי אתיופיה בפרט (אגודת יוצאי אתיופיה בישראל ואחרים 2022, 4). בשנת 2023 קבעה היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות כי שיעור התיקים שנפתחו ליוצאי אתיופיה בשנים 2019-2022 היה כפול מחלקם באוכלוסייה, ושיעור כתבי האישום עלה בחצי אחוז מאז דוח ועדת פלמור (היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות 2023).

מחאה נוספת התעוררה ב-2019 בעקבות שני מקרי הריגה של צעירים יוצאי אתיופיה בידי המשטרה. בינואר 2019 נורה למוות יהודה ביאדגה, פגוע נפש שסבל מהלם קרב, כאשר משפחתו הזעיקה סיוע ממשטרת בת ים משום שהיה במצוקה נפשית (Ynet 2019). כעבור חודשים אחדים נורה ונהרג סלומון טקה בידי קצין משטרה שלא היה בתפקיד, בעת ויכוח בגינה ציבורית בחיפה (בריינר 2019). שני האירועים עוררו הפגנות גדולות בתל אביב, ובחודש יוני באותה שנה התפתחו גם אירועי אלימות והיתקלויות עם המשטרה. אסטרטגיות הפעולה של המוחים כללו קריאת תיגר ישירה על המוסדות. המחאה קשרה עצמה להפגנות שהתקיימו באותה תקופה בארצות הברית נגד אלימות משטרתית כלפי אפרו-אמריקאים תחת הסיסמה, שהפכה לתנועה, BLM) Black Lives Matter).

התפתחויות מקבילות וחשיפה למאבק באלימות נגד שחורים בארצות הברית

קצרה היריעה מלהתייחס כאן להיסטוריה של גזענות כלפי אפרו-אמריקאים בארצות הברית ולמחאות רחבות ההיקף הנוגעות לה. תחת זאת, אתמקד בתהליך רלוונטי לענייננו מהעשור האחרון – צמיחתה של תנועת BLM. מטרתה של התנועה היא לעורר את מודעות הציבור לאלימות משטרתית ולאלימות בכלל כלפי שחורים. התנועה צמחה מתוך סדרת

מחאות שקמו בעקבות אירועי אלימות משטרתית שגבו את חייהם של גברים ונשים אפרו-אמריקאים. האירוע הבולט שבהם היה מותו של הנער טרייבון מרטין בפלורידה ב-2012, שבעקבותיו נטבע ההאשטאג שהפך ויראלי #blacklivesmatter על ידי שלוש אקטיביסטיות שביקשו לקרוא לפעולה בעניין (Lebron 2023, xii–xiii). זיכוי הרוצח של מרטין, ועוד כמה אירועים של הרג גברים שחורים בידי המשטרה בסיטואציות שונות (ובהם הירי בצעיר מייקל בראון ב-2014 בעיר פרגוסון שבמיזורי וחניקתו של אריק גרנר בניו יורק ב-2014), עוררו את זעמם של רכבות בארצות הברית, ותנועת מחאה עולמית התפתחה, כפי שנכתב באתר הבית של תנועת BLM. בשנת 2020 פרצה שוב שורה של הפגנות בעקבות רציחתו של ג'ורג' פלויד במיניאפוליס בידי שוטר שדרך על צווארו. תיעודו של האירוע, שצולם על ידי עדים במצלמות תלפוזן, התפשט במהירות ברחבי העולם. מיליונים יצאו לרחובות במה שנחשב לאחת מתנועות המחאה הגדולות ביותר בהיסטוריה האמריקאית (Buchanan et al. 2020).

קיומן של מחאות מקבילות בישראל ובארצות הברית נגד אלימות משטרתית כלפי שחורים הביא ליצירת חיבורים והשוואות בין המקומי לגלובלי בתקשורת הפופולרית ובקרב פעילים חברתיים.² בשנים 2014–2015 ובשנים 2019–2020 התקיימו מחאות רחבות הן בישראל הן בארצות הברית, ואפשר לשער כי עולם המושגים והדימויים הגלובלי נתן את אותותיו גם במאבק המקומי – כך למשל באירוע במסגרת מחאות 2019, שנשא את הכותרת "חיי שחורים חשובים" – נלחמים נגד אלימות משטרתית וגזענות ממוסדת כלפי שחורים". אזכורים כאלה של מאבקים מחוץ לישראל מעידים על ההכרה כי מקורות האפליה טמונים בסוגיית צבע העור.

עם זאת, על אף ההשוואות בכלי התקשורת וכמה אירועים פוליטיים של פעילים חברתיים, החיבור בין תנועת BLM ומחאות יוצאי אתיופיה נותר מצומצם. סיבה אפשרית אחת היא העובדה שהשמאל העולמי, שהתנועה משתייכת אליו, מצדד במאבק הפלסטיני ומתנגד לישראל (Bailey 2015), ואילו ישראלים יוצאי אתיופיה רואים בהשתייכותם לישראל ולקולקטיב היהודי מרכיב מרכזי בזהותם, חרף הביקורת שלהם על מוסדות המדינה והיחס כלפיהם. סיבה נוספת טמונה בהבדלים המהותיים שבין חוויותיהם של אפרו-אמריקאים ובין אלה של יהודים יוצאי אתיופיה במערכות היחסים הסימבוליות עם צבע העור, מדינות המקור, נסיבות ההגירה והמדינות שבהן הם חיים כעת. על הרקע הזה אבקש לבדוק כיצד השתנו והתפתחו התמודדויותיהם של יוצאי אתיופיה בישראל עם גזענות, ולשאל באיזו מידה רלוונטי להם עולם המושגים של המאבקים הגלובליים, בעיקר בזירה האמריקאית.

סקירת ספרות

מאמר זה מתכתב עם פרסומים קודמים שבדקו תהליכי התמודדות עם סטיגמה ואפליה בקרב ישראלים יוצאי אתיופיה. פרסומים אלו התמקדו באסטרטגיות התמודדות עם גבולות ושוני בהקשר היהודי-ישראלי בקרב יוצאי אתיופיה, או בהשוואה בין התמודדות יוצאי אתיופיה להתמודדותן של קבוצות מיעוט שונות בארץ. בספר *גזענות בישראל* כתב אורי בן-אליעזר על המפגש של יהודי אתיופיה עם גזענות בהגיעם לארץ, ועל תהליכי הגזעה דו-כיווניים כאשר אלה גילו עצמם לראשונה כשחורים לאחר העלייה וסיגלו לעצמם דרכי התמודדות שונות (בן-אליעזר 2008). במאמר אחר בחן בן-אליעזר את הגזענות כלפי יוצאי אתיופיה בחלוף זמן מאז עלייתם, וזיהה שינוי מגזענות מערכתית, שאפיינה את קליטת הקהילה בעשורים הראשונים, לגזענות של יומיום – גזענות תרבותית שנשענת על שוני בין קבוצות ויצרת מרחק ומדרג ביניהן, תהליך שהתרחש לצד עלייתה של פוליטיקת הזהויות בחברה הישראלית הרב-תרבותית. בן-אליעזר תיאר כיצד הדור הצעיר בקהילה מתמודד עם גזענות תרבותית באמצעות יצירתה של זהות היברידית וסיגול מיקרו-התמודדויות יומיומיות של התנגדות (Ben-Eliezer 2008, 946–948).

מחקרים נוספים באותה תקופה עסקו בהתמודדות חברי הקהילה עם סטיגמה. ניסים מזרחי ואדנה זאורו דנו בנושא בהקשר של פוליטיקת זהויות של שחורות גלובלית לעומת הזהות המתוחמת-מקום מתוקף השייכות הייחודית לישראל ולקולקטיב היהודי (Mizrachi and Zawdu 2012). הם בחנו כיצד קבוצה אתנית מתמודדת עם המשמעויות השליליות המיוחסות לה כקבוצה וכיצד היא מתנגדת לסטיגמה ולסטריאוטיפים, והצביעו על אסטרטגיות התמודדות שונות שנבדלו זו מזו בעיקר בשל הבדל מעמדי. הם הראו כי ליוצאי אתיופיה מהמעמד הבינוני יש גישה להיצע רחב יותר של עולמות תרבות ואמנות שעשויים לשרת אותם בהתמודדות עם סטיגמה, ומשם לקשר את המקומי עם השיח הגלובלי אודות גזע ושחורות. לעומת זאת, יוצאי אתיופיה המתאפיינים במעמד סוציו-אקונומי נמוך דוחים תפיסות של הבדלים בין-גזעיים ושיח גזעי גלובלי, ואוחזים בתפיסות של שייכות אתנית יהודית ושאיפה להשתייכות ולהשתלבות שוות-מעמד בישראליות ובציונות (שם). סופי וולש ורבקה תובל-משיח מצאו גם הן שני סוגי התמודדות עם גזענות – הכחשה או התנגדות (Walsh and Tuval-Mashiach 2012). המכחישים נחלקו לאלה שטוענים כי התופעה אינה קיימת ולא לה שמאמינים כי התנהגותם יכולה למנוע גזענות. עם המתנגדים נמנו מי שהתעמתו עם גזענים ומי שבחרו להימנע מסיטואציות של גילוי גזענות.

ניסים מזרחי וחנה הרצוג (Mizrachi and Herzog 2012) בחנו את ההתמודדות עם סטיגמה באמצעות השוואה בין שלוש קבוצות – מזרחים, ערבים ויוצאי אתיופיה. הם ביקשו לזהות את הגבולות הסימבוליים המשמעותיים ביותר עבור קבוצות שחוות אפליה וסטיגמה – לאום, גזע או אתניות – ולברוק כיצד מתמודדים עימן חברי כל קבוצה. המחקר העלה כי ערבים בישראל משתמשים במונחים של גזע וגזענות כדי להתמודד עם הדרתם

מהקולקטיב הישראלי-יהודי ולהתקשר לרטוריקה של מאבקים גלובליים על צדק ונגד אפליה, ואינם שואפים להתקבל אל תוך המרקם החברתי המקומי. לעומתם, מזרחים ויוצאי אתיופיה תיעדפו קטגוריות אתנו-לאומיות של שייכות לקולקטיב היהודי על מנת להתמודד עם פגיעתם ולשמר אופק של השתלבות. בקרב יוצאי אתיופיה, צבע העור הוא הגורם המבדיל שיוצר חוויות של סטיגמה, והזהות היהודית היא הגורם המאפשר אופק של שייכות בישראל ויכולת להיות אזרחים מלאים. על כן יוצאי אתיופיה שרואיניו במחקרם לרוב גימדו חוויות של פגיעה גזענית והזדהות אתנו-גזעית כשחורים, ותפסו את התמודדותם עם סטיגמה כחוויה דומה לזו שחוו קבוצות אחרות לפנייהם. הם האמינו שחוויה זו תחלוף ככל שייטמעו בכור ההיתוך הישראלי באופן העולה בקנה אחד עם הנרטיב הציוני (שם). ג'וש גוצקו ועידית פסט התבוננו גם הם באופן שבו גבולות סימבוליים מכוננים אי-שוויון חברתי, דרך השוואה בין דרכי התמודדות עם גזענות וסטיגמה בקרב יוצאי אתיופיה וערבים בישראל, ובחנו אם דרך ההתמודדות עם סטיגמה משתנה לפי הגבול הסימבולי שבבסיסה – כלומר, אם התמודדות עם אפליה על רקע לאומי שונה מהתמודדות עם אפליה על רקע גזעי (Guetzkow and Fast 2016). ממחקרם עולה כי משיבים יוצאי אתיופיה חוו אפליה על רקע אתנו-גזעי, שהתבטאה בתפיסה של ישראלים ותיקים שלפיה צבע עורם מעיד על בורות, עוני, מסורתיות, חוסר כשירות ואי-התמצאות ברזי החברה המודרנית שאליה הגיעו בהשוואה לחברה האפריקאית המסורתית והלא מפותחת שממנה באו. המשתתפים טענו שהפגנת הצלחה ויכולות אישיות הן הדרך הטובה ביותר להתמודד עם סטיגמות אלו ועם אפליה. מנגנוני ההתמודדות שתיארו היו קשורים לעבודה רגשית ולאחריות אישית, מתוך תקווה שהאפליה עתידה להסתיים עם השתלבותם כשוויים בחברה הישראלית.

התמודדות עם סטיגמה ושאלות של שייכות קבוצתית נבחנות גם אצל זאוודו, המתמקד במושג אתניות בחיי היומיום (Zawdu 2016). במחקרו בקרב יוצאי אתיופיה ממעמד סוציו-אקונומי נמוך מצא זאוודו שימוש מינימלי בתוויות גזעיות, עד כדי הימנעות מכך. הוא הראה כי בקבוצה זו רווח השימוש במושגים של תרבות ואתניות, המשתלבים עם מערכות הסיווג הפופולריות המקיפות את יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית ושומרים על אופק של השתלבות בקולקטיב היהודי.

במחקרים שנסקרו לעיל ניכרת נטייה להתמודדות אישית ולא מתעמתת ולהעדרתן של קטגוריות אתניות על פני קטגוריות גזעיות, בשל הרצון של יוצאי אתיופיה להשתלב בקולקטיב היהודי הישראלי. בעשור שחלף מאז נערכו המחקרים הללו התחוללו תמורות רחבות היקף, שתוארו גם הן. אראה כעת כיצד השתנו בתקופה זו אופני ההתמודדות של חברי הקהילה האתיופית עם אפליה וסטיגמה.

מתודולוגיה

מאמר זה מבוסס על מחקר איכותני שבוחן את תפיסותיהם של 22 צעירים וצעירות ממוצא אתיופי, 11 מתוכם נשים ו-11 גברים, לגבי המפגש וההתמודדות שלהם עם אפליה בישראל. טווח הגילים של משתתפי המחקר נע בין 28 ל-45, וכולם מלבד אחת נולדו באתיופיה ועלו לישראל בשנים 1981-1989. בקרב המשתתפים עובדים כלליים, סטודנטים, אקדמאים ועקרות בית. כולם גדלו בשכונות המוכרות ככאלה שיש בהן משפחות רבות ממוצא אתיופי. המשתתפים גויסו דרך פנייה ראשונית של החוקרת ודגימת כדור שלג. איסוף הנתונים נעשה באמצעות ראיונות עומק חצי-מובנים. שאלת המחקר המרכזית הייתה: "כיצד אתה מתאר את ההתמודדות שלך עם אפליה?". הראיונות הוקלטו, תומללו ועברו ניתוח תמטי וקידוד צירי.³ ניתוח הנתונים נערך באמצעות תוכנת Dedoose לניתוח נתונים איכותני. מהימנות המחקר והניתוח חוזקה על ידי בדיקת עמיתים וניהול יומן (Lincoln and Guba, 1988).

הסכמה מדעת נדרשה מכל המשתתפים, והמחקר קיבל את אישורי ועדת האתיקה הנדרשים. חלק מהמשתתפים חתמו על טופס הסכמה מדעת וחלק נתנו את הסכמתם בעל-פה. סודיות הובטחה לאורך כל שלבי המחקר, לרבות שימוש בשמות בדויים והשמטת כל הפרטים המזהים ממאמר זה.

ממצאים

מהראיונות עלה כי ההתמודדות עם אפליה על רקע צבע עור היא סוגיה רבת משמעות עבור המרואיינים וחלק בלתי נפרד מחיי היומיום שלהם, וכי היא נוכחת במקומות עבודה, במפגשים אקראיים עם ישראלים אחרים וביישובים הטרוגניים. דברי המרואיינים מלמדים על המתחים והיחסים המורכבים בין חברי הקהילה האתיופית ובין ישראלים ותיקים, ומשקפים כיצד משתתפי המחקר נוקטים גישה אקטיבית להכרה בגזענות ולהתנגדות לה. ארבע תמות בלטו בשיח של המרואיינים על התמודדות עם אפליה. התמה האחת היא עימות ישיר עם גזענות במפגשים עם גזענות גלויה, ונקיטת פעולה אקטיבית של התנגדות. התמה השנייה היא התנגדות רטרואקטיבית לגילויי גזענות והדגשת האחריות האישית. התמה השלישית היא התמודדות רפלקסיבית דרך ניסוחי העימות הפנימי שהמשתתפים חווים בעת המפגש עם גילויי הגזענות, וניסיונות למנוע הפנמה של רגשות שליליים. התמה הרביעית והאחרונה היא הפיכתן של החוויות האישיות לפעולה קולקטיבית מאורגנת –

המשתתפים מדברים על פעולה קולקטיבית בעבר או על פעולה קולקטיבית שהם לוקחים בה חלק פעיל כחלק מהתמודדותם האישית עם גזענות.

תמה 1: "אני והם" – עימות ישיר מול גזענות גלויה

בחיי היומיום של המרוויינים ניכר כי צבע העור מעיד על מוצאם ומביא איתו מופעים סטיגמטיים ביחס לשייכות, יכולות או כשירות. התמה מורכבת מאמירות ונרטיבים שמצביעים על הבחנה על בסיס מוצא, המעיד על מיקום חברתי נמוך של יוצאי אתיופיה בעיני ישראלים ותיקים. הציפייה לגבי שוליות חברתית מתנגשת עם המציאות כאשר סובייקטים אתיופים נמצאים בתפקיד או במיקום שאינם תואמים את המדרג החברתי, והדבר נתפס כאנומליה. דוגמה לכך אפשר למצוא בדבריה של שרין:

כשעברתי לעבוד בתל אביב, אז הרגשתי מה זה גזענות. היו שם את כל האשכנזים הפולנים. היה לי מקרה למשל, שאני ישבתי במשרד לכד והגיעה פולנייה אחת זקופה, היא מסתכלת מעבר לכתף שלי ושואלת: "אין כאן פקידה?". החלטתי שאני מתעלמת ממנה, ושוב היא שואלת: "אין כאן פקידה?". ואז אמרתי [בקול תקיף], "גברת! את לא רואה שאני פה?". אז היא אומרת לי: "אה... את עוברת פה?". אמרתי לה כן. אז היא מגישה לי את המכתב, אז אמרתי לה "מה את צריכה?", אז היא אומרת לי: "מה, את לא יודעת לקרוא?". אז אמרתי לה: "גברת, אם את רוצה לחכות לפקידה אחרת זה בסדר. אני לא מוכנה לטפל בך!". הגיעה אחראית שלי ואמרה לה שהיא לא מוכנה שלקוחה יודעת לתנהג בצורה כזאת, ואם לא יאה לה שאני אתן לה שירות, היא יכולה לעזוב את הקופה. אחרי שבוע, הלקוחה הזאת חזרה והתנצלה.

מדבריה של שרין ומהאופן שבו היא מתארת את האישה שהגיעה למשרד אפשר לראות את ההבחנה בין "אני" ובין "הם". בתל אביב, לדידה, נמצאים כל ה"אשכנזים הפולנים", השונים ממנה. למשרד נכנסה אישה שהיא מתארת כ"פולנייה", קטלוג שמשייך אותה לקבוצה של אשכנזים. אף שלא נעשה שימוש בטרמינולוגיה של "שחור" ו"לבן", הפוליטיזציה של הצבע מורגשת בין השורות. האישה מתוארת כ"פולנייה זקופה", וייתכן כי זקיפות קומתה מתארת את תחושת ההתנשאות שהיא השרתה על שרין ואת הציפייה של אותה אישה להיות במעמד חברתי גבוה משל שרין – להצדיק את עליונותה ולהעביר את מסר העליונות גם לשרין. בחירתה של שרין להתעלם ממנה בשתיקה משקפת התנגדות להתמקמות הזאת, ומבחינה כי ניסיונה של האישה ליצור רושם כזה נכשל. עמדת הקבלה של המשרד הופכת לזירת מאבק על עמדת כוח; שתיקתה של שרין וחוסר שיתוף הפעולה שלה הם צעד ראשון שבאמצעותו היא מחזירה לידיה את הכוח והשליטה.

לפי הגישה הדרמטורגית של ארווינג גופמן (1980), פרקטיקות של ניהול רושם – למשל בשפת גוף, שפה מילולית או אופני התנהגות – הן דרך שבאמצעותה היחיד מנסה

להשיג שליטה על סיטואציות חברתיות. האישה נכנסת למשרד בשפת גוף מתנשאת ומנסה להרשים את שרין בנוכחותה המודגשת ולהבהיר כי יש לתת לה שירות. היא שואלת: "אין כאן פקידה?". בכך מקבלת שרין את הרושם כי לא כל אדם ראוי לשרתה, או שלא כל אדם ראוי להיות פקיד, או שהיא אינה מתאימה לתפקיד, או שאולי היא בכלל שקופה. שרין מחליטה להתעלם ולא לשתף פעולה עם ניהול הרושם של ה"פולנייה", שמציב אותה בעמדת נחיתות מולה. היא מזהה את הבסיס הגזעני של ההתנשאות, ומשקפת את הזיהוי הזה בתגובתה. בדיאלוג שמתנהל ביניהן כשררין מזדהה לבסוף כפקידה, היא פוגשת שאלות שמטילות ספק בשייכותה ("את עובדת פה?") ובכשירותה ("את לא יודעת לקרוא?"). נראה כי מתנהל בין השתיים משא ומתן על עמדת הכוח בסיטואציה. בסופו של דבר שרין קוטעת את הדיאלוג ומחזירה לעצמה את השליטה כשהיא מסרבת לתת שירות ומפנה את האישה לפקידה אחרת. שרין מציבה גבול ומבהירה את יחסי הכוחות באומרה "אני לא מוכנה לטפל בך". בכך היא הופכת את הסיטואציה על פיה, ושמה את תובעת השירות במקום שנזקק לטיפול נוסף ותלוי בחסדיה.

גם בדבריה של מירה בולטת ההבחנה בין "אני" ל"הם". לעומת שרין, שהציגה את ההבחנה בין אשכנזים ובין מי שאינם אשכנזים, מירה מציגה הבחנה בין "ישראלים" ובין אוכלוסייה שאינה נתפסת כישראלית:

איזה יום בא אלי איזה ישראלי ואמר לי: "איזה יופי שאת פה בשביל האוכלוסייה שלך", בקבלת קהל. אמרתי לו: "למה? זה לא מכוון". אז הוא אומר לי: "לא, זה טוב שהביאו אותך בשבילם!". אז אני אומרת לו: "לא הביאו אותי בשבילם... באתי לעבוד בתור ישראלית... מה אתה מגדיר את עצמך ככה?" אז הוא עושה לי "אני ישראלי", אז אני עושה לו "מה זה ישראלי?", אז הוא עושה לי "יליד הארץ, גדלתי פה". אז אני אומרת לו "אני ילידת הארץ, אני לא ישראלי?". אז הוא אומר לי, "את, הצבע מסגיר אותך! את לא נחשבת לישראלית...". אז אמרתי לו – אני פה, אני ישראלית ואני עובדת עם כל הישראלים. ישראלי מבחינתי זה גם הערבי שעובד פה, הנוצרי, כולם פה ישראלים שגרים פה בישראל. זה ישראלי מבחינתי. בשבילך ישראלי זה אחד שנולד בארץ, אז [בשבילי] זה לא. את מבינה? אז כל אחד והתפיסה שלו. אני כן מרגישה ישראלית, הוא לא מרגיש שאני ישראלית.

גם במקרה הזה מתבססת הדיכוטומיה על צבע עור וגזרת ממנו משמעויות סטיגמטיות הממקמות את בני הקהילה האתיופית בשוליים החברתיים. בסיטואציה הזאת מתואר "ישראלי" שמגדיר את הישראליות על בסיס מקום לידה. כאשר מירה מעמידה אותו על טעותו ומגלה לו כי נולדה בארץ, ה"ישראלי" מגדיר מחדש את הישראליות ודבק בסוגיית צבע העור השונה של מירה, שלדבריו "מסגיר" אותה ומעיד כי מקום הלידה הוא לא באמת הגורם המגדיר, והיא לא באמת שייכת לכאן גם אם נולדה כאן. מירה מדווחת על

הסיטואציה בלי לתאר את הרגשות שהתעוררו בה בעקבות הדרתה מקבוצת ה"ישראלים". היא בוחרת לתאר את הסיטואציה במונחים טכניים, ומתעמתת עם ה"ישראלי" באמצעות הסברה ועמידה על הגדרות. בתשובתה "אני פה, אני ישראלית" היא מנכיחה את זהותה כישראלית, זהות המבוססת על מיקום פיזי. כדי לחזק את טענתה היא מגייסת לטובתה אוכלוסיות אחרות שזהותן כישראליות מוטלת בספק, לפי גישתה, ומציינת גם את המגזר הערבי, הנוצרי ואז את כל ה"ישראלים שגרים פה, בישראל". השימוש במילה "פה" חוזר על עצמו כאילו היא מנסה להדגיש שייכות על בסיס המיקום, ולא על בסיס צבע העור כפי שהציע ה"ישראלי".

שרין ומירה מציגות שתיהן משא ומתן מול חברים בקבוצה ההגמונית, אך לעומת דבריה של שרין, העוסקים במשא ומתן על מעמד חברתי ויחסי כוחות, אצל מירה מתנהל משא ומתן על ההבחנה בין "את והאוכלוסייה שלך" ובין "אנחנו שנולדנו פה" באמצעות ויכוח על הגדרת הישראליות. כאשר האדם שמול מירה מציע הגדרה על בסיס צבע עור, היא מציעה הגדרה גיאוגרפית ומנכיחה את זהותה כישראלית; כך היא הודפת את התפיסה הרואה בצבע עור תכונה מהותית שמציבה אותה כלא-שייכת לעומת ישראלים אחרים. ליטל מתארת את עצמה כמי שנלחמת בגזענות באופן אקטיבי, בניגוד לאחרים, שמקבלים עליהם את רוע הגזירה, מאפשרים לגזענות לנהל את צעדיהם ומגיבים אליה בפסיביות. דבריה ממחישים כיצד התנגדות אקטיבית לגזענות משמשת את חברי הקהילה כתפיסת עולם זמינה:

אני נלחמת. אני לא נותנת לגזענות להשתלט עליי. לגזענים, אלה שמנסים לפלוט אותי החוצה, אני לא נותנת להם את ההזדמנות הזאת כי אני נלחמת להיכנס פנימה. אבל יש כאלה שנגיד רק אומרים להם "אתם – לא מקבלים אתכם", או "אתם לא מתאימים לפה", אז הם מקבלים את זה כמובן מאליו והם זזים הצידה. ואני לא מאמינה בזה. בגלל זה אני משתלבת יותר טוב מכל אחד אחר שלא נלחם על מקומו. לא נותנת לגזענות של האחרים להשתלט עליי.

דבריה של ליטל ממחישים כיצד היא מוכנה מראש למפגש עם גזענות. היא מזהה באינטראקציה גזענית מאבק על הדרה בין קבוצת ה"גזענים" ובין מושאי הגזענות. השימוש במילים "לפלוט החוצה" ו"להיכנס פנימה" מביע את תחושתה של ליטל, שלפיה ה"גזענים" הם חלק מקבוצה סגורה שבוחרת את חבריה באמצעות סלקציה ומחליטה למי יותר להיכנס ומי ייפלט ממנה. הצירוף "אני נלחמת" חוזר על עצמו ומרמז על המקום הלא מובן מאליו שיש לה בתוך הקבוצה. מקומה אינו מובטח, ועליה להילחם עליו, להשתלב ולהתאים. מדבריה עולה שהיא חשה כי אין במיקום שלה מספיק כוח כדי לבסס את נוכחותה בקבוצה כמוכנת מאליה, גם לאחר שהושגה. המקום אינו שמור לה, והיא מדגישה כיצד אחרים כמוה נכנעים וזזים הצידה כשנאמר להם שהם "לא מתאימים לפה". היא מבדילה את עצמה מהם

ושוב מדגישה כי היא נלחמת ו"לא נותנת לגזענות להשתלט עליה", לעומת הכניעה של אחרים לגזענות והשלמתם עם ההדרה שנכפתה עליהם. מדבריהן של המרואיניות שהובאו כאן ניכר כי התנגדות אקטיבית לגזענות – אם באתגור יחסי כוחות, אם בהגדרת קטגוריות שייכות ואם בניכוס שליטה על המרחב – היא אסטרטגיית התמודדות זמינה שבבסיסה ההכרה ביחסי הגזענות הרווחים.

תמה 2: עמידה רטרואקטיבית של התנגדות והתעצמות מול גזענות

בניגוד לתמה הראשונה, שהציעה דרכי התמודדות עם גזענות באמצעות ההבחנה בין "אני" ל"הם" ואימוץ טקטיקת הסברה או התנגדות מול ביטויי גזענות, התמה השנייה מציעה התבוננות פנימה, בניית ביטחון עצמי והפחתת התגובה לסביבה. ההתבוננות פנימה מאפשרת לפרש מחדש את היחס המתייג על סמך חוויות עבר, ומתוך כך להשיג שליטה, כוח וכלים להתמודדות עם סיטואציות גזעניות. אסטרטגיות התנגדות אלו מתבססות על הרחבת האחריות האישית והכרה בכוחות פנימיים. דוגמה לפרשנות כזאת עולה מדיאלוג שמירה מנהלת עם עצמה:

אני יודעת שהכול תלוי בי. יש מקומות שאין ספק שהבעיה היחידה זה שרואים שאת אתיופית. נגיד כשאת שולחת קורות חיים, הבאסה היחידה זה שכתוב לך אינגדאו ומגוס, והבאסה היחידה זה שאולי לא יזמנו אותי בגלל שרואים ישר שאני אתיופית. אבל אני יודעת שאם יזמנו אותי, אני יודעת שייקחו אותי. כי אני יודעת מי אני. זה אולי הבעיה היחידה, אבל אני יודעת שבתור מי שאני, הם ישר אוהבים ואני מראה להם מי אני באמת, מה הסחורה.

מירה מציגה ביטחון בעצמה ויודעת כי היא עשויה להתחבב על מעסיקים לאחר שייתנו לה הזדמנות לעבור את המכשול הראשון של הזימון לריאיון. לצד ההכרה בגזענות, הגורמת למעסיק לפסול קורות חיים על סמך שם המשפחה שמסגיר את מוצאה האתיופי, מירה מתמקדת בכוחותיה הפנימיים וביכולותיה האישיות. היא מתארת את עצמה כ"סחורה", תיאור שעשוי לרמוז על טיב הסחר המתקיים בשוק העבודה: סחורה נקנית כשהיא ארוזה, והתוכן מתגלה רק כאשר פותחים את האריזה. ייתכן שמירה יכולה "להראות להם מי היא באמת" רק לאחר שהמעסיק מתגבר על מחסום האריזה – שם המשפחה, המעיד על צבע העור ולא על ה"סחורה" עצמה. מי שיעז לבחור בה ולראות מעבר לשם המשפחה, ובכך להתגבר על נטייתו הטבעית לפסול, יופתע לטובה. ההתבוננות החיצונית והרטרואקטיבית של מירה על סיטואציה של אפליה על בסיס מוצא וצבע עור מאפשרת לה לבנות אסטרטגיית התנגדות לגזענות שהיא עלולה עוד לפגוש.

גם אבי, כמו מירה, מציג את האפשרות לבחור את פרשנותו האישית לגבי יחס גזעני, אך בניגוד למירה, הוא אינו נחוש להשתמש באפשרות הזאת:

אני אישית, למשל, בהרבה מקומות, ידעתי שאני יכול אבל לא ניסיתי. עכשיו, השאלה איך אתה מתרגם את זה, איזה אינטרפרטציה אתה תיתן לזה: אם תגיד שמדירים אותך, או שאתה לא מנסה. נורא תלוי באיזה קו אתה רוצה ללכת. אני חושב שגם המחשבה שאתה לא מנסה וגם העובדה שקיימת תופעה של הדרה, זה בדיוק שתי הנקודות האלה שאתה לא מצליח לנוע הרבה.

לדידו של אבי, יש שתי דרכים לפרש חוסר הצלחה: להודות שלא ניסית, או לתלות את האשם בהדרה. אבי מודה כי במקרים רבים, למרות ההכרה שלו במסוגלותו האישית, בחר שלא לנסות. הניסיון שלו לקחת אחריות על מקרים של חוסר הצלחה מחזק את תחושת השליטה שלו ואת התמודדותו בדרך של העצמת האחריות האישית. ההסתכלות הרטרואקטיבית והבחירה בפרשנות שמייטיבה איתו מסמנות מרחב תנועה ויכולת התמקמות עצמאית מול ההדרה המתקיימת בחוץ. אופן ניסוחה של הבחירה האישית מאתגר תפיסות של הפנמת הדיכוי או תודעה כוזבת בקרב קבוצות מודרות, באמצעות הכרה במציאות המדירה ובחירה חופשית של דרכי ההתנהלות מולה.

כלנית מכירה אף היא בקיומה של גזענות, אך לעומת אבי, היא חותרת להשתמש באחריות האישית ובבחירה החופשית לשם התמודדות אקטיבית:

יש גזענות, אבל אנחנו לא צריכים להתייחס לזה. זה הרבה פעמים החלטה של בן אדם אם אני מתעלם ובכל זאת ממשיך, משקיע ומצליח, או שאני אומר "גזענות" ו"קשה לי" ומוותר. לא, אני חושבת שנכון שעשו טעויות עם המבוגרים, אבל אנחנו שגדלנו בארץ – זו בחירה שלנו אם אנחנו רוצים להצליח או לא. אם אנחנו חושבים שאנחנו שווים משהו ועושים מאמץ. אני חושבת שכל אחד אחראי על החיים שלו. יש לו את ההחלטה איך הם ייראו. מי שיושב וחושב על גזענות ומתבכיין לא יגיע לשום מקום. אנשים צריכים להיות חזקים ולהאמין בעצמם.

כלנית רואה בהתנערות מתופעת הגזענות דרך יעילה להתמודדות עימה. גם בדבריה בולטת מאוד העברה של מוקד השליטה לידיו של מושא הגזענות, באופן שמאפשר לו בחירה. היא מרככת את חומרת הפגיעה של הגזענות באמצעות בחינה רטרואקטיבית שמרחיקה אותה מהפגיעה ומחזקת את הבחירה האישית. היא מייצרת מרחק מהתופעה באמצעות האמירה שלדור שלה יש אפשרות לבחור איך להתמודד עם גזענות, בהשוואה לדור הקודם. השימוש במילה "טעות" ביחס לדור המבוגרים מרמז גם הוא על גרימת עוול בשגגה ועל אי-כוונת זדון, שכבר לא תקפים עבור הדור החדש. ניסיון נוסף להרחיק את הגזענות ולמסגר אותה כתופעה שאפשר לבחור אם להתחבר אליה או להתנתק ממנה נעשה כאשר כלנית מעבירה אל מושא הגזענות את מלוא האחריות להתמודדות ומצפה ממנו שלא "להתבכיין" ולא "לחשוב על הגזענות", אלא להיות חזק ולהאמין בעצמו. באמירה "מי שיושב וחושב על

גזענות ומתבכיין לא יגיע לשום מקום" אפשר לייחס העצמה והכרה בכוחו של מושא הגזענות להתמודד עימה, אבל אפשר גם למצוא בה האשמת הקורבן וציפייה כי יקבל ביטויי גזענות בלי להטיל את האשמה על הגורמים העומדים מאחוריה. דבריה של כלנית מותחים קו בין קורבנות לסוכנות, ומציעים להתמקם בקצהו האחד.

תמה 3: כשהחופץ חודר אל הפנים – התמודדות רפלקסיבית עם פגיעת הגזענות

משתתפי המחקר תיארו מטוטלת של רגשות ברגעים שבהם חוו גזענות על בשרם. הרגשות הללו מונעים ממפגש עויין בין תפיסות חיצוניות לדימוי הפנימי. העימות שנוצר בין השניים פוגש בכל פעם את מערך הכוחות והמשאבים העומדים לרשות הפרט. במקרים מסוימים העידו המשתתפים כי נאלצו להיכנע לסטריאוטיפים ולנהוג לפי הציפיות החברתיות הנובעות מהם. דוגמה לדרך שבה המפגש עם התפיסה החיצונית יכול להוביל להטמעת הסטריאוטיפ עולה מדבריה של בר:

את רואה בעצם את התפיסה המעוותת של האנשים... היו כאלה שישר אמרו "עזוב, לא יקבלו אותנו בחיים, זה לא משנה". [...] בגלל זה אתה היום מוותר ואתה הולך לריאיון עבודה בתחושה... התפיסה שלך מלכתחילה מעוותת, אתה אומר "אה, לא יקבלו אותי בגלל שאני אתיופי", אז אתה הולך ואתה עושה הכול בזלזול. אתה מתנהג בהתאם. אז למה אתה חושב שכן אדם יקבל אותך כשאתה בא ומזלזל ועושה טובה שאתה זה...?

בניגוד לדוברים הקודמים, שהציגו התמודדות אקטיבית הנלחמת בסטריאוטיפ ואינה מאפשרת לו לחדור אל תחומי הפרט, בר מתארת כיצד הגזענות מצליחה לחלחל אל הפרט ולהשפיע על התנהגותו ועל תפיסתו העצמית דרך התיוג החברתי המופעל עליו. את הפנמת הסטריאוטיפ והשינוי ההתנהגותי הנובע ממנו היא מכנה "תפיסה מעוותת", מינוח המעיד על ביקורת כלפי קבלת המציאות המפלה. לפי גישת התיוג החברתי (Becker 1963), הגדרתה של סטייה חברתית והפנמתה על ידי פרטים המתויגים באמצעותה יוצרות מעגל קסמים שבו הפרט מקיים את מה שמצופה ממנו ובכך משעתק ומשמר את מיקומו הנחות. במקרים כאלה, גם אם תיקרה בדרכו הזדמנות הוא עלול להחמיץ אותה בשל אימוץ התיוג החיצוני. התיאור הרפלקסיבי של בר מאפשר לפרק את האינטראקציה לגורמיה ולחשוף את ההשפעה ההדרית של המציאות החיצונית והפרט. זיהוי הדינמיקה הבעייתית מאפשר התמודדות מולה, לעומת קבלתה כגזרת גורל.

אותה מטוטלת רגשות שנעה שוב ושוב בין אפליה חיצונית לתפיסת עצמי פנימית מופיעה גם בדבריו של אבי:

לא צריך בכוח להגיד "אוקיי, הוא שחור וצריך להתקבל לפה". נראה לי קצת מוזר. ואם אתה לא טוב? [...] העדפה מתקנת, למרות שהיא תוכנית מאוד מצוינת, במידה מסוימת היא קצת פרובלמטית, כי גם משעתק את העובדה שאתה בעייתי וגם היא מנציחה את

הסטיגמטיות – אתה פה, התקבלת ואתה עדיין לא שווה. מצד שני, היא מאפשרת גיוון, היא מאפשרת קבלה של האחר, או כאילו, אין דרך אחרת, אני חושב. פרובלמה.

במקרה של אבי, ניכר כי העימות הפנימי יוצר בלבול ודיסוננס שאינם מאפשרים לו להכריע בסוגיית התרומה של מדיניות העדפה מתקנת לבני הקהילה האתיופית. מצד אחד, הוא מרגיש שהעדפה מתקנת משעתקת את האפליה ומנציחה את הסטיגמה: "אתה פה, התקבלת ואתה עדיין לא שווה". מצד שני, אבי מכיר בעובדה שהעדפה מתקנת, שדרכה אתיופי מתקבל למסגרת מסוימת גם אם הוא "פחות טוב" מאחרים, תורמת לגיוון ולקבלה של האחר. בסופו של דבר הוא קובע שאין דרך מלבד העדפה מתקנת, ולכן היא עדיפה על פני כל מצב אחר. בסופו של דבר נותר מצב אחד בלתי פתור, והוא התחושה שעיימה נשאר בן הקהילה האתיופית: "אתה עדיין לא שווה". בין שהתקבלת לעבודה באמצעות העדפה מתקנת ובין שלא, תחושת חוסר השוויון בעינה עומדת. ההתבוננות הרפלקסיבית של אבי מבארת את מורכבות המצב על היבטיו השונים, שיש לתת עליהם את הדעת. כאשר הוא מסיים את הדיון במילה "פרובלמה" הוא מדגיש שזו בעיה קיימת שטרם נמצא לה פתרון. זיהוי בעיית האפליה על השפעותיה השונות דרך רפלקציה מאפשר להמשיך ולהתמודד עימה מתוך הכרה בה.

תמה 4: מהפרטי אל הכללי והגלובלי

משתתפי המחקר תיארו בראיונות את התמודדותם עם גילויי הגזענות במישור הפרטי והחברתי. שלוש התמות שהוצגו עד כה העידו על האופנים שבהם הם פעלו כפרטים כשהתמודדו ישירות מול סיטואציות גזעניות ועל התבוננותם במציאות הגזענית לקראת התמודדויות עתידיות. התמה הרביעית היא התפיסה של ההתמודדות עם גזענות ואפליה כתופעה רחבה; פגיעתה של הגזענות, וההתמודדות איתה, הן חוויות קולקטיביות.

גזענות כפגיעה קבוצתית שמזמנת מאבק קבוצתי

החוויה המשותפת של התמודדות עם גזענות טמונה בפגיעה משותפת, כזאת שנחווית לא רק כנחלתם של פרטים נפרדים אלא כחוייתיה של קבוצה שלמה. רבים מהמראיינים העידו על מופעים שונים של פגיעה קבוצתית שעוררה בתורה התנגדות קבוצתית. שני הנושאים העיקריים שהוזכרו כמופעי גזענות ממסדית הפוגעת בכלל חברי הקבוצה היו שלילת הזהות היהודית של יוצאי אתיופיה והאלימות המשטרית כלפי צעירי הקהילה. הטלת הספק ביהדותם של יוצאי אתיופיה והדרישות לגיור לחומרה, לטבילה ולאמצעי "הכשרה" אחרים הן אחד הגורמים העיקריים לפגיעה בקהילה. פגיעה קבוצתית זו ליוותה את חברי הקהילה זמן רב אחרי היארעותה הראשונית, והיא השפיעה על גיבושה של תפיסת טראומה קולקטיבית. מגוס למשל משתמש בביטוי "איום הגיור" ומתאר אותו מפורשות

ככזה שמלווה את חברי הקהילה ומשליך על מקומם בחברה הישראלית גם אם לא חוו אותו ישירות:

אנחנו חזקים בעבר, בהווה ובעתיד. המשבר קרה בגלל איום הגיור. ההשפלה הזאת שמשליכה על הכול. ברגע שאין כבוד לעבר שלנו זה משליך על הכול, על החוויה. בכפרים באתיופיה שמרו בחירוף נפש על המסורת היהודית. אבא שלי נשאר באתיופיה והתעכב עוד חמישה חודשים בעיר עוינת ליהודים, שכל הזמן קיללו אותנו שם, רק כדי לא לחלל שבת. לא אשכח את זה. אמרו לנו שאנחנו יכולים לנסוע באוטובוס בשבת ואבא שלי סירב, אמר אני לא מוכן לנסוע בשבת. לא זו. עד היום זה חקוק לי בזיכרון.

הביטוי "איום הגיור" עשוי להדגיש עד כמה הטלת הספק ביהדותם ובשייכותם של יוצאי אתיופיה מלווה את החוויה שלהם בחברה הישראלית עד היום. מגוס מזכיר את העבר המפואר של יהדות אתיופיה, כאשר היהודים שמרו על דתם חרף הסביבה העוינת. לדיר, חשדנות החברה הישראלית כלפי יהדותה של הקהילה מעידה על חוסר כבוד ואף משפילה: אף שאביו, כמו שאר בני הקהילה, סבל רבות באתיופיה בשל יהדותו, דווקא במדינת היהודים היהדות הזאת מוטלת בספק. לצד ההתמודדות עם סטיגמה באמצעות השימוש בתרבות האתיופית העשירה (Zawdu 2016), גם ההכרה בהכחשת התרבות הזאת עם הגיעם של יוצאי אתיופיה לארץ חשובה להתמודדות עם אפליה בהווה. המראיינים קשרו בין תחושות קשות של הפליה והשפלה בידי החברה הקולטת ומוסדותיה ובין המחאות השונות. כך מספרת שמחה:

האמת, אני זוכרת את המחאה בשנת 1985 שאבא שלי השתתף בה, בכותל. מבוגרים שבתו רעב בגלל הגיור. נראה לי שהכול התחיל משם, שמהתחלה לא רצו אותנו. התחושה היא שאנחנו לא רצויים בארצנו. לאורך כל השנים, כל ארבעים שנות [הקליטה], הממסד לא מקבל אותנו כאזרחים שווים בני שווים. זה מתחיל בזה שאנחנו ספק יהודים, למרות שהרב עובדיה קבע. וגם כשקיבלו אותנו כיהודים כביכול, יש רב ראשי לענייני יהודי אתיופיה, וכל אחד חייב לעבור דרכו לאישור יהדות.

שמחה מתייחסת למחאת 1985, שהתעוררה בעקבות הספק שהטילה הרבנות ביהדותם של בני הקהילה האתיופית. לעצמה ולשאר בני הקהילה האתיופית היא מתייחסת שוב ושוב במונחים "אנחנו" ו"אותנו". ההתייחסות של שמחה להתמודדות עם גזענות כחוויה שמשותפת לכל בני הקהילה האתיופית מראה כיצד חברי הקהילה נתפסים כולם כגוף אחד בעיני החברה המפלה. הטלת הספק ביהדותם של יוצאי אתיופיה מתוארת כאן כצעד חשוב בהדרתם מן החברה הישראלית היהודית וביצירת אי-שוויון בין חבריה. אותו בידול גם מתואר כגורם שמאחד את חברי הקהילה במחאה. מדבריה של שמחה אפשר להבין כי בחוויה שלה, כל בני הקהילה האתיופית התקבלו בארץ כמי שאינם רצויים. למרות פסיקתו של הרב

עובדיה יוסף, מינויו של רב ראשי שתפקידו לברר את "ענייני יהודי אתיופיה" והתביעה כי זה יאשר את יהדותו של כל אחד מחברי הקהילה מעידים על התפיסה הממסדית שלפיה לכל יהודי אתיופיה יש "עניינים" שצריך לפתור. בשל מוצאם, היהדות והשייכות שלהם פוגשות בחשדנות שמתבטאת בגזענות ממסדית.

רינה מסבירה כיצד החשדנות מצד החברה הישראלית הובילה לתגובת נגד של חשדנות מצד הקהילה האתיופית:

אני זוכרת גם את ההפגנה הגדולה של כל המשפחות על זה שרצו לגייר אותם. אני זוכרת שכל הזמן אמרו לנו לא לטבול בשום נהר בשום טיול. אז כל טיול שלקחו אותנו והיו שם נהרות, אגמים, אפילו בריכה, לא היינו מעיזים להיכנס, כי הזהירו אותנו שעלולים לגייר אותנו.

מדבריה של רינה ניכר כי בני הקהילה האתיופית איבדו את האמון והחלו לחשוד בחזרה בחברה שחשדה בהם כלא-יהודים. נוסף על אזכור ההפגנה הגדולה בעקבות הקריאה לגיור לחומרה, רינה מעידה כי בין בני הקהילה נפוצו שמועות על תופעת גיור בכוח ומרמה: "אמרו לנו לא לטבול בשום נהר בשום טיול". היא אינה מציינת מי אמר לא לטבול, וגם לא למי בדיוק נאמרו הדברים, ומכך עולה שזו הייתה תפיסה קולקטיבית רווחת וידועה לכול. מה שבולט בדבריה הוא חוסר האמון והחשדנות ההדדית בין החברה הישראלית לקהילה האתיופית; החברה הישראלית חושדת ביהדותם של בני הקהילה האתיופית, ובני הקהילה חושדים שיגירו אותם במרמה.

הסוגיה השנייה הכרוכה בפגיעה קולקטיבית בקהילה האתיופית היא תחושת ההשפלה שחווים בני הקהילה כקבוצה במפגש עם אלימות משטרתית, כפי שמספר אורן לגבי פרשת מותו של סלומון טקה:

ההשפלה הייתה ששיכנו את השוטר במלון חמישה כוכבים מייד אחרי הרצח, העלימו מצלמות של זירת הרצח, אמרו שהבחור היה שיכור ועוד שקרים. כך התקשורת התייחסו לרצח של סלומון טקה. מחזיקי המינופול על האלימות החוקית – המשטרה בשליחות המדינה, והאופן בו מפעילים את הכוח שניתן להם על כהי עור, על שחורים... בואו נחשוב, תחשבו שזה היה קורה ליהודי. יהודי שגר בחו"ל וסובל מאנטישמיות. אני מניח שהייתי מרגיש אותו הדבר והעולם כולו היה על הרגליים.

בהתייחסותו של אורן לטיפול המשטרה ברצח סלומון טקה הוא מבטא תחושות השפלה קשות הקשורות לגזענות. אורן מציינ את התנאים הטובים שהשוטר החשוד ברצח זכה להם, את העלמת הראיות המכוונת ואת הכפשתו של הנרצח כפעולות שנקטו הן המשטרה והן התקשורת על מנת ליצור לגיטימציה חברתית ולהפחית מחומרת המקרה. עיוות המציאות ועיצובה מחדש על ידי גורמי הכוח מתאפשרים, לדידו, בשל הערך הפחות של חיי אדם כהי עור ובשל האדישות לאלימות המופנית כלפי מי שמזוהים כ"שחורים", כלומר אלימות

שמתוארת במונחים של גזע. אורן מדגיש כי אם סיפור דומה היה מתרחש במקום אחר בעולם ויהודי היה סובל כך מאנטישמיות, לא היה מקום לאדישות חברתית ולהקלות בנושא. גם שמחה מזכירה את האלימות המשטרתית המופנית כלפי כהי עור תמימים – "ילדים", במילותיה – תוך שימוש בהבחנות גזעיות:

אלימות משטרתית – פעם הייתה אלימות, היום שוטרים הורגים ילדים. ואז יש מפכ"ל שאומר שטבעי ששוטר יראה שחור ויחשוד בו שהוא עבריין, ואז בא מפכ"ל חדש ומחזיר לעבודה שוטר שהרג ילד... הוא חוזר לעבוד גם לפני שיש הכרעה משפטית. אם אני הייתי עושה עבירה שרק נראית פלילית, לא רק שהייתי מאבדת מקום עבודה, אלא לא היו מקבלים אותי לכל מקום עבודה בגלל הרישום הפלילי. יש פה איזה אבסורד.

שמחה מתייחסת להחרפת האלימות המשטרתית כלפי בני הקהילה האתיופית: בעבר, לטענתה, הייתה אלימות, והיום "שוטרים הורגים ילדים" – אמירה שמתארת הסלמה. ילדים נתפסים כתמימים ולא בשלים, ועצם השימוש במילה מעיד על חומרת מעשיהם של השוטרים בעיניה. היא ממשיכה ומראה כי האלימות המשטרתית כלפי בני הקהילה האתיופית על בסיס צבע עור מגיעה מלמעלה, מראשי המשטרה, כלומר הגזענות היא ממוסדת. כדי לתת תוקף לדבריה היא מביאה דוגמאות – מפכ"ל המשטרה קובי שבתאי, שאישר להחזיר לעבודה שוטר שהרג ילד⁴; ומפכ"ל המשטרה רוני אלשיך, שטען כי טבעי לחשוד באדם כהה עור ולראות בו עבריין. זוהי אמירה חשובה מכיוון שהיא מעידה במפורש על הקשר בין גזענות ביולוגית לגזענות ממסדית דרך השימוש בפרופיילינג. שמחה מוסיפה ומחדדת על האפליה בין חשודים כהי עור ובין אחרים: בעוד שוטר שעובר עבירה פלילית חוזר לעבודתו, היא, כבעלת צבע עור כהה, אם רק תיחשד בעבירה שלא עשתה ("שרק נראית פלילית") היא תאבד את מקום עבודתה ולא תוכל למצוא עבודה אחרת. לאורך כל דבריה ניכרת החשדנות ההדדית שבין החברה הישראלית ומוסדותיה ובין בני הקהילה האתיופית.

דבריה של חיה מסכמים את הצורך להשתתף בהפגנות ולמחות על המצב גם באמצעים אלימים, לאור החרפת היחסים בין הקהילה למשטרה:

גם בהפגנת הדם השתוללו ושברו חלונות. הפגנה מפחידה, הייתי בה, ומאז אמרתי לא אלך, אבל זה כבר מלחמה על חיים ומוות. זה לא קוטג' ושכר דירה, לא אפליה מתקנת. זה דרישה לענישה וזכות לחיות בכבוד במרחב הטבעי שלך, בבית שלך. ובמחאה על החיים כל האמצעים כשרים. כי הם ימותו או בהפגנה הזאת, או בדרך ללימודים.

4 יום לאחר שאושרה ההחלטה להחזיר את השוטר לפעילות, שבתאי ביטל אותה בשל לחץ ציבורי.

הצורך במחאה קולקטיבית, כך עולה מדבריה של חיה, חשוב יותר מחווייתה האישית. אף שחוותה פחד באחת ההפגנות והחליטה שלא תפגין יותר, היא מדגישה כי ההשתתפות בהפגנות נגד גזענות ושיטור יתר חשובה כי מדובר במלחמת קיום של ממש. ההשוואה למחאות חברתיות אחרות כגון מחאת הקוטג' ומשבר הדיור מאדירה את המטרות שעליהן נלחמים בני הקהילה האתיופית, שהן זכויות בסיסיות ביותר כמו "זכות לחיות בכבוד במרחב הטבעי שלך". חיה מתארת את ההשתתפות בהפגנות כ"מלחמה על חיים ומוות" ומחאה על החיים, פעולות קריטיות להמשך הקיום הבסיסי של בני הקהילה האתיופית בישראל.

גזענות כפגיעה קבוצתית שדורשת העצמה קבוצתית

לצד המרואיינים שדיברו על התנגדות קולקטיבית לגזענות באמצעות מחאה, היו שהציעו דרכי התנגדות שטמונות בתהליכים פנימיים של הקהילה ובהתחזקותה מול המציאות הסובבת אותה. בתגובות אלו, המודעות לסוגיות של גזע ניכרת בשימוש במונחים של שחורות, בדוגמאות של שחורות גלובליות, בהכרה באפליה על בסיס גזעי ובזיהוי הבעייתיות שבגילויי גזענות. מנגסטו אמר, למשל: "כאן רואים אותך – ישר מלבישים עליך סטיגמות: הוא שחור, הוא טיפש, הוא לא מבין כלום, אין לו כסף. את מבינה? הם מעריכים אותנו, רואים שחור זה בירות. רואים שחור זה אינג'רה. הם לא מנסים להבין, הם לא סובלניים". מהדברים האלה עולות המשמעויות השליליות המיוחסות לצבע העור השחור, המושלכות על כלל יוצאי אתיופיה. הזהות האישית הסובייקטיבית נשללת, וכל חברי הקהילה מזוהים כמקשה אחת. מנגסטו גם מפנה ביקורת כלפי החברה הישראלית המפלה, באומרו "הם לא מנסים להבין, הם לא סובלניים". הוא משרטט גבול מוסרי (Lamont and Molnár 2002), המאפשר לו להתמקם כסובייקט בעמדה של עליונות ערכית מול החברה שמפלה אותו וכסוכן המבקר את הסדר הקיים ומערער עליו. כמו בהתמודדויות האישיות המתוארות לעיל, גם כאן הזיהוי של האפליה והסטיגמה כבעיה חברתית חיצונית, ולא כבעייתיות אינהרנטית שמאפיינת את חברי הקבוצה המתויגת, מאפשר להתמודד עם סטיגמות מנקודת מבט מועצמת ערכית.

גם שירה מתארת את האפליה הגזעית כעובדה קיימת שיש להתמודד איתה, אך היא משתמשת בדוגמאות מחוץ לישראל ובתבניות אוניברסליות כאסטרטגיה של דה-סטיגמטיזציה:

שילמדו לקבל קודם כול את האדם כאדם. זה לדעתי ייקח המון זמן! אם לאמריקה לקח כל כך הרבה שנים עד שיש נשיא שהוא מדהים ביכולות שלו והוא לא לבן, אז יש תקווה באיזה מקום... אבל מה שישנה את הדעות האלה זה לא סדנאות ומאמרים, זה פשוט לצבור כוח ומעמד כדי שיהיה שווה להתקרב אליך ולרצות להתחבר ממניעים של אינטרס. אחר כך הדברים האחרים יבואו קצת יותר בטבעיות. ובישראל ייקח עוד המון המון שנים לקבל דבר כזה או לתמוך בדבר כזה.

שירה מכירה במציאות הגזענית השוררת בישראל ומציעה כמה אסטרטגיות התנגדות, ובהן צבירת הון חומרי וסימבולי להתמודדות עם יחסי הכוחות המקומיים ומציאת השראה בשינויים חיוביים שהתרחשו במקומות אחרים בעולם. כמו מנגסטו לפניו, את מקור בעיית האפליה היא רואה בתפיסות חברתיות המבוססות על דעות קדומות, ולא בקבוצה המופלית שיש לה פוטנציאל הצלחה.

כמו שירה, גם אדמסו פונה למקורות חיצוניים לשם העצמה של חברי הקבוצה, ובעיקר הילדים שבה, מול תחושת חוסר השייכות של אתיופים בישראל:

צריך לפתח גם איזושהי זהות שחורה מבוססת, צריך לדבר על ההיסטוריה של אפריקה, של האדם השחור בעולם. צריך לדבר על זה בהרבה מובנים, לא יודע, תרבות, אקדמיה, מה שלא יהיה. זה מה שצריך לעשות אם רוצים לתת לילדים פה לגדול בתוך איזושהי זהות קצת יותר מוצקה וחובית. המון צעירים מפתחים, מאמצים זהות אפרו-אמריקאית, ג'מייקאית, בלה בלה בלה. גם כסוג של מרד ותרבות נגד וגם כי זה סוג שבו הם מוצאים את עצמם, הם מוצאים את השיער המקורזל שלהם, הם מוצאים את הצבע השחור שלהם, הם מוצאים את תחושת הניכור ואת העוני שהם חווים. זה לא במקרה. זה חיבור עמוק יותר של זהות, של מישהו שדומה לך. תחושה של בית.

מן הדברים האלה עולה שחיבור המבוסס על הבחנה גזעית – שחורות – יכול לשמש ככלי להתחזקות קבוצתית וליצירת תחושת שייכות אלטרנטיבית. דרך ההזדהות עם שחורות מתאפשר חיבור סביב חוויות דומות של קטגוריזציה על בסיס צבע עור, ניכור חברתי ודירוג מעמדי, שחוצות חברות ויבשות. שתי תובנות חשובות עולות מדבריו של אדמסו על חוויה משותפת של הזדהות עם שחורות בהיבט המקומי והגלובלי. ראשית, ההכרה בפגיעה גזענית היא תופעה קבוצתית חוצת גבולות. שנית, ההזדהות עם שחורות מעניקה העצמה ותחושת שייכות לקבוצות שחור או חוות את אותה תופעה. תובנות אלו עוזרות להתמודד עם גזענות באמצעות ההכרה בגזענות כתופעה מערכתית בעייתית רחבת היקף, באמצעות העוצמות שמספקות ההצלחות המתרחשות למרות הגזענות, ומתוך הוויה חיובית פנימית המתקיימת במנותק ממנה.

סיכום ודיון

מדברי המרואיינים בארבע התמות שהוצגו אפשר לראות כי ההתמודדות עם גזענות היא סוגיה דומיננטית ומוכרת בחיי היומיום של יוצאי אתיופיה בישראל. גזענות נחוות כמבוססת על צבע עור, וההתמודדות איתה נבחנת בכל מפגש. הממצאים מעידים כי פרטים נוקטים מגוון התמודדויות אפשריות בהקשרים שונים ומתוך המיקום והיכולת הספציפיים שלהם. לצד מנעד הרגשות שמעוררים המפגשים עם גזענות, ההתמודדויות

השונות מעידות על הכרה בתופעה ועל התנגדות לה. ממצא זה מתבלט לעומת מחקרים מוקדמים על אסטרטגיות של דה-סטטיגמטיזציה המשמשות את קהילת יוצאי אתיופיה בישראל, שמצאו כי רבים בקבוצה זו נמנעו מלדבר על גזענות (Mizrachi and Herzog 2012; Mizrachi and Zawdu 2012) או חשבו שזו תופעה זמנית שיש לסבול אותה עד שתחלוף (Walsh and Tuval-Mashiach 2012; Guetzkow and Fast 2016). ממצאיו של מחקר זה מעידים על כך שבעשור השני של המאה העשרים ואחת, בקרב יוצאי אתיופיה בישראל גוברת ההכרה בתופעה הרווחת של גזענות וכי הם מציעים שלל דרכים להתמודד עימה. התנגדות לגזענות באה לידי ביטוי הן ברמת הפרט – המגיב מייד לגילויי גזענות, לומד ממצייאות גזענית כיצד להתנהל בעתיד ובוחר את התהליכים הרגשיים שהגזענות מעוררת בתוכו – הן ברמת הקולקטיב, כאשר התופעה והצורך להתמודד איתה מוכנות כנחלת הקבוצה.

מהמחקר עולה כי גם לאחר ארבעים שנה בארץ, משמעויותיו של צבע עור כהה אינן דוהות. צבע העור מהווה למעשה גבול המפריד בין יוצאי אתיופיה ובין החברה הישראלית, השואפת לדימוי אידיאלי של לוכן ומודרניות מערבית. לפי המרואיינים, הגבול הזה משפיע על הבניית הזהות החברתית של חברי הקהילה, ומתוך כך גם על האופן שבו הם תופסים את עצמם ביחס לחברה הישראלית. לפיכך אימוץ פרקטיקות "ישראליות" בקרב בני הקהילה האתיופית, ואפילו אם הם בני ובנות המקום, עלול להתפס כחיקוי מועד לכישלון – כפי שסיפרה מירה, שנאמר לה "את, הצבע מסגיר אותך! את לא נחשבת לישראלית". במצב כזה, היחסים הקונפליקטואליים בין סטיגמה חיצונית לתפיסה עצמית מזמנים לחברי הקהילה האתיופית בישראל ואף כופים עליהם עיסוק מתמיד ובלתי נמנע בגזענות ובשחורות.

נראה אפוא כי בשל צבע עורם, אתיופים ישראלים – גם אם ישילו מעצמם כל סממן תרבותי ויתפסו את עצמם כבני המקום והחברה – לא בהכרח יתקבלו כישראלים. בכך מחקר זה מחזק מחקרים קודמים שהראו כי צבע העור הוא גורם דומיננטי המוביל להדרתם של יוצאי אתיופיה.⁵ החידוש העיקרי במחקר זה הוא הצגת ההכרה הרווחת בקרב חברי הקהילה בתופעת הגזענות, וכן בפרישת מגוון אופני ההתמודדות איתה, שמתאפיינים כולם בהתנגדות. דרכי ההתמודדות כוללות מודעות לגזענות, ארגון המחשבה לגביה, בחינה מתמדת של יכולת ההתעמתות מולה באופן אישי וקולקטיבי, והתבוננות בתהליכים הפנימיים שהיא מייצרת אצל הפרט ובקבוצה. כפי שמתרחש במקומות אחרים, לעיתים בהשראת מאבקים מקבילים וחוויות דומות, בקרב הקהילה מתפתחות מגוון אסטרטגיות של דה-סטטיגמטיזציה (Fleming et al. 2012; Lamont et al. 2016) שמכירות בגזענות ביתר שאת. ניכר כי קהילת יוצאי אתיופיה עברה ככרת דרך בהתמודדות מול גזענות,

וכיום חבריה מודעים יותר לתופעה ומיומנים יותר בכל הקשור לביטוי הקשיים ולהצגת אסטרטגיות התמודדות. התארגנות מחודשת מול אתגרי האפליה ומציאתן של מגוון דרכי ההתנגדות מעידות על פיתוח חוסן (Masten 1994) בקרב פרטים בקהילה, המפעילים סוכנות.

נוסף על כך, נראה כי כאשר מתעורר הצורך להגן על אחד מחברי הקהילה או למחות על עוולה שנעשתה כלפיו, בני הקהילה מתגייסים למאמץ משותף. ההתארגנות הקולקטיבית נעשית בידיעה שפגיעת הגזענות היא קולקטיבית ושיש בכוחם להתנגד לה גם אם היא ממוסדת, ולא לראות בה גזרה משמים. פרקטיקות התנגדות אלו נגזרות מהתמודדות יומיומית ישירה עם גילויי גזענות, מהתבוננות רטרואקטיבית רפלקסיבית ומלמידה לקראת העתיד. כישורים, ניסיון ותובנות של פרטים נשזרים בעיתות הצורך באקטיביזם קולקטיבי המאפשר להם להתמודד באופן מאורגן עם גזענות נרחבת, כקהילה מאוחדת המגויסת לטובת מטרות משותפות. במסגרת המאבק הקולקטיבי נשאבת השראה מהצלחות של מאבקים אנטי-גזעניים במקומות אחרים.

יש כמה הסברים אפשריים להתפתחותן של דרכי ההתנגדות האלה. האחד הוא התפכחות: ההתנגדות החלה להתפתח לאור האכזבה וההתפכחות מהתקווה להיטמע בחברה הישראלית, כאשר התברר שהגזענות שיוצאי אתיופיה מתמודדים עימה איננה תופעה זמנית אלא ארוכת טווח, וכי על אף חלום ההשתלבות יש להכיר בכישלונותיה של המדינה (אינגרדארונדה 2019). הסבר אפשרי נוסף הוא ההכרח – הפגיעה המצטברת לאורך זמן ביוצאי אתיופיה וכישלונן של תוכניות הקליטה, שחלקן תרמו לשימור אי-השוויון, הביאו להתארגנות לשם השגת שליטה של הקהילה על גורלה. הסבר שלישי הוא צורך הישרדותי הנובע מהחרפת הפגיעה האישית והקולקטיבית עם גילוייה של אלימות משטרתית כלפי שחורים. ולבסוף, ההתנגדות מספקת כוח. ההכרה בתופעת הגזענות כתופעה רחבה ומערכתית, וזיהוי פרקטיקות משותפות של מחאה או העצמה בארץ ומחוצה לה, מייצרות חוסן ומזהות את מקור בעיית הגזענות במדינה ובחברה הקולטת. הבחירה בין דרכי ההתמודדות והמניעים לה אינם חד-ערכיים או חד-משמעיים, והם כמובן משתנים בין אנשים, סיטואציות ושאר משתנים, שראוי לבאר במחקרים עתידיים.

לבסוף, חשוב להדגיש את החשיבות שבזיהוי ההכרה הגוברת בתופעת הגזענות ובהמשגה שלה, המתפתחת בקרב חברי הקהילה, ובהתפתחותן של דרכי התנגדות המעידות על חוסן אישי וקהילתי. פיתוח חוסן דרך התמודדות וכוחות אישיים, הישגים מקצועיים ועושר תרבותי וקהילתי בקרב יוצאי אתיופיה מספק תחושה של ערך עצמי ואחריות אישית מול תיוג חיצוני כקורבנות של אפליה. קריאה זו מתקשרת לטענתו של מזרחי שלפיה ביכולתנו לקרוא את התמודדותן של אוכלוסיות מודרות או מופלות לא דרך שיח ליברלי אוניברסלי בהכרח, אלא דרך ניסוח בדרכן שלהן ומתוך עולם המשמעויות המקומי והספציפי להן (מזרחי 2017). השיח הגלובלי המתפתח נגד גזענות אנטי-שחורה ואלימות

משטרתית, במיוחד במסגרת מחאות תנועת BLM, השפיע על עולם המושגים והדימויים שפעילי מחאה שאבו ממנו. עם זאת, בהתייחסויותיהם של המרואיינים לשיח הגלובלי על שחורות ומאבק אנטי-גזעני לא נמצא חיבור ערכי או רטורי לשיח ליברלי אוניברסלי. העיסוק בשחורות או במאבקים אנטי-גזעניים בזירה הגלובלית טומן בחובו חיפוש נקודות של דמיון, השראה, הצלחה ושייכות. הפנייה החוצה מעשירה את ארגז הכלים והמושגים המקומי, אך אינה מגדירה את השימוש במושגים אלו בעיצוב הזהות האישית והקולקטיבית. יוצאי אתיופיה בישראל משתמשים במגוון מקורות העומדים לרשותם ואוצרים לעצמם עולם ערכים קהילתיים מאתיופיה, אסטרטגיות חוסן והתמודדות מול גזענות מישראל והשראה מרחבי העולם, ובאמצעים אלו הם יוצרים מציאות חדשה שאינה מתמינת לסדר הריבוני הנכפה מבחוץ.

בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה

ביבליוגרפיה

- אגודת יוצאי אתיופיה בישראל, מרכז אדווה והמרכז לחינוך משפטי קליני, 2022. "רישום במשטרה ליוצאי אתיופיה 2018-2020: עיבוד לנתוני משטרת ישראל", מרכז אדווה, 28.12.2022.
- אינגדאו-ונדה, שלי, 2019. חוסן בהגירה: הסיפור של יהודי אתיופיה בישראל, תל אביב: רסלינג.
- בן-אליעזר, אורי, 2008. "כושי סמבו, בילי-בילי-במבו: כיצד יהודי הופך שחור בארץ המובטחת", יהודה שנהב ויוסי יונה (עורכים), גזענות בישראל, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 130-157.
- בריינר, ג'וש, 2019. "השוטר שירה למוות בסלומון טקה יואשם בגרימת מוות ברשלנות", הארץ, 19.11.2019.
- גונצ'ל, יעקב, 2005. "אל תראוני שאני שחרחורת: יהודי אתיופיה בישראל", ארץ אחרת, 30.11.2005.
- גופמן, ארווינג, 1980. הצגת האני בחיי היומיום, בתרגום שלמה גונן, תל אביב: דביר.
- דהאן כלב, הנרייט, 2017. "גון העור בישראל: היבטים עלומים", פוליטיקה: כתב-עת למדע המדינה וליחסים בינלאומיים 26, עמ' 69-102.
- היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות, 2023. הרוח השנתי ליחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות לשנת 2022, ירושלים: משרד המשפטים.
- הצוות למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה. (2016, יולי). דוח מסכם (רוח ועדת פלמור), ירושלים: משרד המשפטים.

- יעקובי, חיים, 2015. **כאן לא אפריקה: גבולות, טריטוריה, זהות, ירושלים ובני ברק: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.**
- כאן חדשות – תאגיד השידור הישראלי, 2021. "זורקים את דמנו לפח: פרשת השמדת מנות הדם של עולי אתיופיה" [וידאו], YouTube, 24.1.2021.
- מזרחי, ניסים, 2017. "הסוציולוגיה בישראל לאן? מסוציולוגיה של חשד לסוציולוגיה של משמעות", **מגמות נא(2), עמ' 69-114.**
- סבירסקי, שלמה, וברברה סבירסקי, 2002. "היהודים יוצאי אתיופיה בישראל: דיוור, תעסוקה, חינוך", **מידע על שוויון 11, עמ' 1-38.**
- פולבר, שרון, ויניב קובוביץ, 2016. "המפכ"ל על האלימות נגד אתיופים: מטבע הדברים, שוטרים חושדים בהם יותר", **הארץ, 30.8.2016.**
- שבתאי, מלכה, 2001. "לחיות עם זהות מאוימת: חוויות החיים עם שוני בצבע עור בקרב צעירים ומתבגרים יוצאי אתיופיה בישראל", **מגמות מא(1-2), עמ' 97-112.**
- שנהב, יהודה, ויוסי יונה (עורכים), 2008. **גזענות בישראל, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.**
- שני, רמי, 2012. "הפגנה נגד הדרת אתיופים בקריית מלאכי: 'שחור זה רק צבע'", **וואלה! חדשות, 10.1.2012.**
- ששון-לוי, אורנה, ואבי שושנה, 2014. "השתכנזות: על פרפורמנס אתני וכישלוננו", **תיאוריה וביקורת 42, עמ' 71-97.**
- Ynet, 2019. "שנים מדממות: ירי ואלימות שוטרים כלפי יוצאי אתיופיה", **Ynet, 1.7.2019.**
- Bailey, Kristian Davis, 2015. "Black-Palestinian Solidarity in the Ferguson-Gaza Era," *American Quarterly* 67(4), pp. 1017–1026.
- Becker, Howard S., 1963. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, New York: Free Press.
- Ben-Eliezer, Uri, 2008. "Multicultural Society and Everyday Cultural Racism: Second Generation of Ethiopian Jews in Israel's 'Crisis of Modernization'," *Ethnic and Racial Studies* 31(5), pp. 935–961.
- Ben-Porat, Guy, and Fani Yuval, 2019. "The Skin Color Effect: Police and the Jews of Ethiopian Descent," *Policing Citizens: Minority Policy in Israel*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, pp. 107–142.
- Bonanno, George A., 2004. "Loss, Trauma, and Human Resilience: Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive after Extremely Aversive Events?" *American Psychologist* 59(1), pp. 20–28.
- Braun, Virginia, and Victoria Clarke, 2006. "Using Thematic Analysis in Psychology," *Qualitative Research in Psychology* 3(2), pp. 77–101.

- Buchanan, Larry, Quoc Trung Bui, and Jugal K. Patel, 2020. "Black Lives Matter May Be the Largest Movement in U.S. History," *The New York Times*, July 3.
- Corbin, Juliet M., and Anselm L. Strauss, 2015. *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (4th Edition), Thousand Oaks: Sage.
- Eglash, Ruth, 2019. "Police Shooting of an Ethiopian Jew Prompts a Black Lives Matter Moment in Israel," *The Washington Post*, July 12.
- Fleming, Crystal M., Michèle Lamont, and Jessica S. Welburn, 2012. "African Americans Respond to Stigmatization: The Meanings and Salience of Confronting, Deflecting Conflict, Educating the Ignorant and 'Managing the Self'," *Ethnic and Racial Studies* 35(3), pp. 400–417.
- Galston, William A., 1995. "Two Concepts of Liberalism," *Ethics* 105(3), pp. 516–534.
- Grosswirth-Kachtan, Dana, 2017. "'Acting Ethnic': Performance of Ethnicity and the Process of Ethnicization," *Ethnicities* 17(5), pp. 707–726.
- Guetzkow, Josh, and Idit Fast, 2016. "How Symbolic Boundaries Shape the Experience of Social Exclusion: A Case Comparison of Arab Palestinian Citizens and Ethiopian Jews in Israel," *American Behavioral Scientist* 60(2), pp. 150–171.
- Halbfinger, David M., and Isabel Kershner, 2019. "After a Police Shooting, Ethiopian Israelis Seek a 'Black Lives Matter' Reckoning," *The New York Times*, July 13.
- Hasisi, Badi, Yoram Margalioth, and Liav Orgad, 2012. "Ethnic Profiling In Airport Screening: Lessons From Israel, 1968–2010," *American Law and Economics Review* 14(2), pp. 517–560.
- Lamont, Michèle, and Virág Molnár, 2002. "The Study of Boundaries in the Social Sciences," *Annual Review of Sociology* 28, pp. 167–195.
- Lamont, Michèle, Graziella Moraes Silva, Jessica S. Welburn, Joshua Guetzkow, Nissim Mizrahi, Hanna Herzog, and Elisa Reis, 2016. *Getting Respect: Responding to Stigma and Discrimination in the United States, Brazil, and Israel*, Princeton: Princeton University Press.
- Lebron, Christopher J., 2023. *The Making of Black Lives Matter: A Brief History of an Idea* (updated edition), Oxford: Oxford University Press.
- Lincoln, Yvonna S., and Egon G. Guba, 1988. "Criteria for Assessing Naturalistic Inquiries as Reports," paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, New Orleans, Louisiana, April 5–9.
- Massey, Douglas S. 1990. "American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass," *American Journal of Sociology* 96(2), pp. 329–357.

- Masten, Ann S., 1994. "Resilience in Individual Development: Successful Adaptation Despite Risk and Adversity," in Margaret C. Wang and Edmund W. Gordon (eds.), *Educational Resilience in Inner City America: Challenges and Prospects*, Hillsdale: Erlbaum, pp. 3–25.
- , 2001. "Ordinary Magic: Resilience Processes in Development," *American Psychologist* 56(3), pp. 227–238.
- Mizrachi, Nissim, and Hanna Herzog, 2012. "Participatory Destigmatization Strategies among Palestinian Citizens, Ethiopian Jews and Mizrahi Jews in Israel," *Ethnic and Racial Studies* 35(3), pp. 418–435.
- Mizrachi, Nissim, and Adane Zawdu, 2012. "Between Global Racial and Bounded Identity: Choice of Destigmatization Strategies among Ethiopian Jews in Israel," *Ethnic and Racial Studies* 35(3), pp. 436–452.
- Pattillo, Mary, 2005. "Black Middle-Class Neighborhoods," *Annual Review of Sociology* 31, pp. 305–329.
- Patton, Michael Quinn, 2014. *Qualitative Research and Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice* (4th edition), Thousand Oaks: Sage.
- Ravid, Maayan, 2023. "Contextualizing Racialised Exclusion and Criminalisation in Postcolonial Israel: Policing of Israeli Ethiopian Citizens and Detention of Sudanese and Eritrean Asylum Seekers," in Ana Aliverti, Henrique Carvalho, Anastasia Chamberlen, and Maximo Sozzo (eds.), *Decolonising the Criminal Question: Colonial Legacies, Contemporary Problems*, Oxford: Oxford University Press, pp. 181–193.
- Seeman, Don, 2010. *One People, One Blood: Ethiopian-Israelis and the Return to Judaism*, New Brunswick: Rutgers University Press.
- Shohat, Ella, 1988. "Sephardim in Israel: Zionism from the Standpoint of its Jewish Victims," *Social Text* 19/20, pp. 1–35.
- Snook, Brent, Joseph Eastwood, Paul Gendreau, Claire Goggin, and Richard M. Cullen, 2007. "Taking Stock of Criminal Profiling: A Narrative Review and Meta-Analysis," *Criminal Justice and Behavior* 34(4), pp. 437–453.
- Tarnopolsky, Noga, 2019. "Cries of 'Black Lives Matter' in Israel after Officer Fatally Shoots Unarmed Young Man of Ethiopian Origin," *Los Angeles Times*, July 2.
- Walsh, Sophie D., and Rivka Tuval-Mashiach, 2012. "Ethiopian Emerging Adult Immigrants in Israel: Coping With Discrimination and Racism," *Youth & Society* 44(1), pp. 49–75.

Zawdu, Adane, 2016. "The Everyday Paths to Equalize Oneself: Emphasizing vs. Rejecting Group Membership among Working Class Ethiopian-Israelis," *Sociology and Anthropology* 4(12), pp. 1121–1131.